

К. О. Данилішина

канд. політ. наук, доц. каф. історії та світової політики
Інститут соціальних наук ОНУ імені І. І. Мечникова
к. 39, Французький бульвар, 24/26,
м. Одеса-58, 65058, Україна

МОНОКУЛЬТУРНИСТЬ В УМОВАХ СУЧАСНОЇ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ: МОВНИЙ АСПЕКТ В УКРАЇНІ

У статті розглядається проблема створення моно- і полікультурних держав в епоху глобалізації, а також взаємини етносів в таких державах. Зокрема, автор аналізує історію соціокультурної політики України в її мовному аспекті і прагне довести, що монокультуралізм в нашій державі є перешкодою для інтеграції в європейську спільноту.

Ключові слова: глобалізація, культура, мова, етнос, міжетнічна толерантність, соціокультурна політика, інтеграція.

Якщо культура є сукупність досягнень людей в різних сферах їх життєдіяльності, то мова — основний носій цієї культури. Всього нині налічується понад 2500 мов, що належать різним націям, народностям і племенам. Світовими з них ООН визнає: англійську, іспанську, німецьку, російську і французьку. мова є явищем соціальним: суспільство переживає зміни, що відбуваються в ньому, — соціальні, економічні, культурні, які чинять безпосередній вплив на мову, так само як і сама мова впливає на суспільство. Історично склалося так, що населення більшості країн багатонаціональне, і, на жаль, це часто викликає внутрішньодержавні міжетнічні конфлікти, які лише посилюються непередуманою мовною політикою держави. Адже в умовах багатонаціональної держави вона повинна враховувати такі чинники, як багатомовність, своєрідність національного складу і міжнаціональних стосунків, роль окремих мов і їх носіїв в громадському житті.

Після розвалу СРСР і створення ряду незалежних держав однією з проблем, що особливо обговорюється, стала саме проблема державних мов. Особливо інтенсивно ведуться дискусії навколо мовної політики в сучасній Україні, де російська мова упродовж практично усього періоду незалежності стала предметом політичних спекуляцій і способом нагнітання протиріч між україно- та російськомовним населенням у зв'язку із створенням монокультурної держави. Проте монокультуралізм у рамках якої-небудь політичної єдності, що має в наявності кілька різних етнічних груп, що існують разом, може породити цілий ряд проблем в міжетнічній взаємодії, пов'язаних з відношенням людей до культурної практики окремої групи.

Проблема створення моно- або полікультурної держави, взаємовідносин етносів в Україні, використання мови і проведення державної мовної політики цікавить велику кількість українських вчених — політологів,

соціологів, філологів, серед яких Яковенко Н., Лановенко О., Фесенко В., Ставицький А., Вусатюк О. і інш.

Упродовж більшої частини своєї історії український народ розвивався у складі різних державних утворень. Закарпаття ще в XI столітті після смерті Володимира Великого увійшло до складу Угорського королівства і належало Угорщині за винятком невеликого проміжку часу в XIII столітті (приблизно з 1281 по 1320 рік, тобто період правління князів династії Романовичів Льва I Даниловича, його сина Юрія I і онуків Андрія і Льва II) до 1918 року. Буковина після розпаду Галицько-волинського князівства була у складі Молдавського воєводства і Османської імперії до 1774 року. Безпосередньо Галичина після смерті останнього Галицько-волинського князя Юрія II — Болеслава Мазовецького — увійшла до складу королівства Польського і належала йому до кінця XVIII. Після розділів Речі Посполитої ці землі належали Австро-Угорщині аж до закінчення I світової війни і за умовами Версальського договору знову увійшли до складу Польщі. З'єднатися з іншими українськими територіями Галичина змогла лише після входження до складу Радянського Союзу в 1939 році. Південь сучасної України після розпаду Київської Русі контролювався кочовими племенами, з XVI століття Османською, а потім Російською імперіями. Вказані обставини не могли не привести до виникнення глибоких соціокультурних відмінностей між західноукраїнськими землями, з одного боку, і східними і південними регіонами України з іншого.

Виходячи з вищесказаного, традиційний підхід до аналізу етнічних протиріч не цілком застосовний у випадку з Україною. Етнічні українці за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року при загальній кількості населення 48 млн чоловік складають близько 77% населення України, росіяни — 18%, інші етнічні групи за своєю чисельністю перевищують 2 млн чоловік, тобто складають близько 5% від загальної чисельності населення країни [1]. При цьому потрібно відзначити, що незважаючи на відмінності в радянському переписі 1987 року і українському 2001 року в процентному співвідношенні українці — росіяни, реальні цифри залишилися приблизно тими ж, тому що до розвалу СРСР окремі українці записувалися росіянами, а після — частина етнічних росіян через обставини, що змінилися, стала називати себе українцями.

За практично двадцять років існування незалежності України в нашій країні було немало зроблено для розвитку культури і вирівнювання диспропорції між двома основними складовими. Зроблено було це в основному за рахунок надання українській мові статусу державної з усіма витікаючими звідси наслідками. У результаті, україномовна складова культури значно розширила свої межі і придбала перспективи, які раніше неможливо було представити. З іншого боку, це спільно з іншими чинниками викликало сплеск націоналізму, що українець небезпечно при створенні демократичної держави, яка налічує у своєму етнічному складі близько тридцяти національностей. Культура в цілому, а такої багатонаціональної держави як Україна, зокрема, багатовимірною, і як така містить безліч пластів.

Те, що країна знаходиться в глибокій системній кризі, доказів не вимагає. Проте в Україні відкритої кризи сучасної політичної системи дійсно не спостерігається. Вона функціонує, вона зберегла основні важелі впливу на суспільство і цілком успішно вирішує власні завдання. Але вона не може реалізувати жодної з соціально значущих цілей розвитку, бо виходить з настанов на безумовне домінування систем монокультурного типу, безвідносно того, чи розуміється під цим прихильність цінностям «цивілізованого світу», інтересам «титульної» нації або ж корисливим жаданням тієї або іншої корпоративної групи.

Міжетнічна толерантність в буденному житті доки не втрачена, проте на загальнодержавному рівні повноцінно не проявляється. Реально в Україні існує не конфлікт етносів, але конфлікт культур.

Як вже було сказано вище, отримання Україною незалежності породило нарощування націоналістичних настроїв. А самою недовомовленою і часто свідомо приховуваною основою націоналізму є його мовний зміст. Саме до мовної ідентифікації зводиться націоналізм, і саме це є яблуком розбрату або каменем спотикання. Нормальною ж ситуацією ми вважаємо вільне володіння, вільний перехід з мови на мову (англійську, російську, українську) десятки і сотні разів на день. Українець — це людина, що володіє двома слов'янськими мовами і ще якою-небудь європейською. Протиставлення української і російської мови в Україні неминуче веде до актуалізації хуторської культури. Урбаністична ж культура від початку ґрунтується на двох і більше мовах. Сама проблема мови акцентована чисто з міркувань історичного періоду — вона продиктована відторгненням від радянської імперії. Але ось вже двадцять років відколи це відторгнення сталося, а сама мовна проблема поміняла свої змістовні контури, набуваючи політичного відтінку при боротьбі за владу і виявляючись вкоріненою в глибинні підстави культури.

Питання про мовні або національні проблеми переводиться в область права і не є перспективною державною політикою. Проте в практиці реального життя це питання не лише державної політики, але і встановлення реальної культурної згоди між різними регіонами України, між різними культурними концепціями — від крайнього націоналізму до всесвітнього інтернаціоналізму.

Близько 1/3 населення України вважає рідною російську мову, причому в Криму — 85%, в Луганській і Донецькій областях — понад 60%, Харківській, Запорізькій і Одеській областях — половина населення [1]. У західноукраїнських областях доля російськомовних коливається від 3 до 10%.

Хочеться відмітити, що поширення в Україні російської мови було пов'язане не лише і не стільки з політикою русифікації. Нам представляється, що питання про насильницьку русифікацію України є швидше фактом націоналістичної пропаганди, ніж дійсністю. У сучасних підручниках історії в цьому зв'язку особливий критиці піддається радянський час як вершина «колоніального задушення» України. Проте за радянський період історії України вперше усі українські землі були об'єднані, вона перетво-

рилася на один з економічно розвинутіших регіонів країни. Тут вироблялися кращі космічні кораблі, морські судна, літаки «Мрія» і «Руслан», аналогів яким досі немає у світі, і багато що інше. Сільське господарство знаходилося на такому високому рівні, що про Україну говорилося як про «житницю» СРСР. Індекс інтелектуального розвитку середнього громадянина України був вищий союзного.

Близькі тенденції мали місце і в розвитку освіти, науки, в культурі. У тому числі в мовній культурі. Так, дійсно, роль і значення російської мови в житті українського суспільства зростала. І це було об'єктивне явище, обумовлене усім ходом технологічного і гуманітарного прогресу. У радянський період прискорилися процеси індустріалізації і урбанізації українського суспільства. І якщо приймалося рішення про будівництво авіаційних заводів в Києві і Харкові, то відповідна документація і організація виробництва велися російською мовою, враховуючи те, що комплектуючі йшли з Москви, Ташкента, Мінська і інших міст, що висококваліфіковані фахівці запрошувалися з усього Радянського Союзу, а менеджмент вимагав однозначної і зрозумілої для усіх системи управління. Свого часу ні у кого не викликало сумнівів, що такою мовою була не українська або узбецька, а саме російська мова. Уся країна будувала Дніпрогес, промисловість Донбасу і Дніпропетровська, піднімала багато інших регіонів України. При цьому в області ідеології йшлося про формування (чи наявності) «радянського народу», а не «російську націю». Услід за зростанням індустріалізації країни підвищувалася роль і значення російської мови як інструменту інтеграції виробництва, посилювалася в зв'язку з цим частота і глибина міжетнічних стосунків, особливо між такими близькими за культурою і мовою народами, як росіяни і українці. 87% росіян, що є громадянами України, проживає в містах, а близько 20% сучасних українських сімей є міжнаціональними (створеними на основі змішаних шлюбів, головним чином — українсько-російських). При цьому україномовні українці складають приблизно 26% городян, російськомовні українці — 41%, російськомовні росіяни — 27% і ще 6% — україномовні росіяни і іншомовні меншини [2].

Така «русифікація» як чинник реалізації теорії і практики науково-технічного прогресу, підняття інтелектуального рівня самих українських громадян була благом для України, про що підручники історії, у кращому разі, умовчують. Проте, до честі окремих представників історичної науки в Україні, треба відмітити, що ця проблема ними піднімається. Так була створена експертна комісія для аналізу підручників історії, рекомендованих Міністерством освіти для використання в школі. Учені дійшли висновку, що підручники з історії України не відповідають сучасним вимогам, і рекомендували їх переписати. Серед вад підручників названі: етноцентризм, монокультурність і заідеологізованість. Підкреслюється, що підручники в цілому повторюють радянський підхід, тільки якщо раніше «Кінцевою метою історії» проголошувалася побудова комуністичного суспільства, то тепер — створення незалежної української держави. «Ми повинні показати, що існують різні подивися, різні соціальні групи, і у

кожної може бути своя правда, яку необхідно шанувати», — в інтерв'ю, присвяченому цій проблемі, сказала Н. Яковенко, завідувачка кафедрою історії Києво-Могилянської академії [3].

Абсолютна більшість російськомовних в Україні є жителями міст. Більше того, відповідно до даних наведеного вище дослідження до російськомовних належить більшість городян. Проте городяни складають 68% населення України. Чому ж тоді офіційна статистика відносить до російськомовних тільки одну третину населення України? Відповідь на це питання якраз і характеризує етнічну специфіку України.

Використання російської мови для спілкування в основному характерно для населення східних і південних областей України. Зразкова рівність по долі в структурі населення трьох основних етнічних (мовних) груп українського суспільства з одного боку створює ситуацію етнічної рівноваги і тим самим микширует, пом'якшує реальні етнічні протиріччя, з іншої — не дозволяє говорити про російськомовне (саме російськомовне, а не російське) населення України як про етнічну меншість. Той факт, що третину населення країни складають білінгви, є специфічною рисою етнічної структури українського суспільства, говорить про складність, суперечності (а певною мірою і невизначеності) процесів етнічної ідентифікації населення України і в той же час ставить питання про толерантність взаємин між представниками титульної нації і носіями російської мови.

У багатьох культурах поняття «толерантність» є своєрідним синонімом «терпимості»: лат. — *tolerantia* — терпіння; англ. — *tolerance, toleration*, нім. — *Toleranz*, фран. — *tolerance*. У XIX ст. дієслово «терпіти» налічувало безліч лексем (26) і виражало різні значення: виносити, страждати, кріпитися, мужатися, вичікувати чогось, бути лагідним, послабляти, допускати, не поспішати, не гнати, потурати і так далі [4]. В процесі історико-культурного розвитку і становлення філософської думки категорія «терпимості» («толерантності») зазнавала зміни. Це є природним явищем, оскільки мінялося і само суспільство, в главу кута в людських взаєминах ставилися інші ідеї. Характеристика визначення толерантності видозмінюється в Преамбулі Статуту ООН: «проявляти терпимість і жити разом у світі один з одним, як добрі сусіди» [5]. Тут слово отримує не лише дієве, соціально активне забарвлення, але і розглядається як умова успішного включення в систему громадських стосунків, що полягає в умінні жити в гармонії як з собою, так і зі світом людей (мікро- і макросередовищем).

Гармонія стосунків має на увазі, передусім, пошану суб'єктами осіб і інтересів один одного. Але про яку пошану взаємних інтересів можна говорити у разі, коли більшість студентів (65% аудиторії), не будучи носіями української мови, а 25% з цієї маси навіть не володіють нею [6], вимушені підкорятися інтересам меншості, що бажає слухати лекції українською мовою і що мотивують це її «державністю»? Яка гармонія з макросередовищем може з'явитися, якщо попередній президент висунув законопроект «Про внесення змін до Закону України «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин», де захист ро-

сійської мови, яка вікористовується переважною більшістю населення як мова міжнаціонального спілкування, зводиться до рівня мов, що використовують 0,1% населення країни, а українська на території південно-східної України називається мовою меншості і потребує захисту і фінансової підтримки? При цьому створення монокультурної держави стає метою державної політики, переписуються підручники, які підганяють факти історії під цю мету і що критикують усе, що було до отримання Україною незалежності.

Якщо населення України включає дві більш-менш рівноцінні, але при цьому різномовні частини, орієнтовані на неідентичні в повній мірі соціокультурні домінанти, то виникає цілком природне питання про тих, на які цілі має бути спрямований в Україні процес досягнення соціокультурної згоди? Цілком зрозуміло, що спроба асимілювати російськомовне населення України — річ нереальна і веде в нікуди. Прагнення уніфікувати усі етнокультурні складові країни на базі української мови і української культури, тобто спроба за допомогою адміністративно-директивної українізації досягти ситуації, коли українська мова і українська культура стануть рідною мовою і культурою усіх жителів України, приречена на провал з самого початку. Цей напрям соціокультурної політики може привести тільки до виникнення масштабних приводів для протистояння в суспільстві, і відповідно, подій, подібних подіям в недалекому минулому в Югославії і на Південному Кавказі. Визнання самоцінності будь-якої складової культури в Україні — і російськомовної, і єврейської, і молдавської, і болгарської, і будь-якої іншої повинно стати метою державної політики. Російськомовна частина України стає українцями не через перехід на українську мову, а через приналежність до української культури, яка ввібрана людиною і зберігається у неї навіть тоді, коли вона від'їжджає з України.

Завдання культурополітики України інтегрувати усю культуру попереднього часу, не роблячи вилучень або виключень — але інтегрувати її у власний смисловий простір. До української культури в рівній мірі можуть бути віднесені Гоголь, Булгаков, Бердяєв, Вертинський, вихід в космос і інші досягнення радянської науки. Великі фрагменти радянської культури в її неідеологічному змісті можуть бути ввібрані без особливих витягань або цензури. Саме усунення лінгвоцентричного підходу є завданням культурополітики в Україні на найближчий час.

Обмеження будь-якої культурної експансії, що веде до дискримінації іншої культури, — безпосереднє обмеження, що накладається сенсом і характером офіційно проголошеного діалогу культур. Мультикультурний підхід означає саме скасування примусового національного змісту в усіх сферах державного життя. Якщо Україна проголосила своєю метою європейську інтеграцію і вступ в Євросоюз, добровільно відмовилася від статусу ядерної держави, закрила Чорнобильську АЕС, вступила в ряд впливових міжнародних організацій, то цілком раціональним було б зробити реальні кроки відносно підтримки і розвитку загальноєвропейських цінностей у сфері захисту прав людини і національних меншин в країні, зокрема в області мов різних етнічних груп. Можливо, вимагається детальніше ви-

вчити мовну ситуацію в Швейцарії, яка вважається зразковою державою в сенсі мовної ситуації. Відповідно до основного етнічного складу тут існує чотири національні мови, при цьому жодна не виступає як загальноприйнята мова-посередник. Незважаючи на те, що німецька мова за своїм поширенням займає пануюче положення, вона не має ніяких переваг перед іншими державними мовами. Процвітати унікальному мовному союзу допомагає розумна внутрішня політика Швейцарії, яка відрізняється зваженістю і толерантністю до різних етносів у складі Швейцарської Конфедерації у тому числі.

Поняття «толєрантність» хоча і ототожнюється більшістю джерел з поняттям «терпіння», проте має яскравішу активну спрямованість. Толєрантність — не пасивне, не природне підкорення думці, поглядам і діям інших; не покірне терпіння, а активна моральна позиція і психологічна готовність до терпимості в ім'я взаєморозуміння між етносами, соціальними групами, в ім'я позитивної взаємодії з людьми іншої культурної, національної, соціальної групи, а в нашому випадку — іншого мовного середовища, об'єднаних у рамках однієї держави. Якщо міжетнічна толєрантність може бути досягнута тільки на шляху етносоціокультурної толєрантності взагалі, то з цього виходить, що єдиним напрямом соціокультурної політики, який відповідає суті цього завдання, є курс на етносоціокультурну інтеграцію. Суть цього напрямку зводиться до того, щоб здійснювана програма соціокультурних змін була орієнтована на поступове формування єдиної інтегрованої культури, яка органічно об'єднувала б усі етносоціокультурні складові країни, що допоможе здолати штучне прагнення до монокультурності і досягти толєрантного відношення між різними соціальними і національними групами країни, і, отже, на рівних увійти до європейської спільноти.

Література

1. Всеукраїнський перепис населення 2001 /Офіційний сайт Державного комітету статистики України [Електронний ресурс] / Державний комітет статистики України. — Режим доступу: <http://2001.ukrcensus.gov.ua/>
2. Фесенко В. Этнорегиональное измерение украинской политики [Электронный ресурс] / В. Фесенко // Электронный журнал Полемика / Выпуск 4. — Режим доступа: <http://www.irex.ru/press/pub/polemika/04/fes/>
3. Яковенко Н. О переписывании учебников истории [Электронный ресурс] / Н. Яковенко// — Режим доступа: <http://www.analitik.org.ua/ukr/current-comment/int/481efaed0171b/>
4. Даль В. Толковый словарь русского языка / В. Даль. — М.: Русский язык, 1980 — С. 401
5. Устав ООН. Преамбула [Электронный ресурс] // Организация Объединенных Наций. — Режим доступа: <http://www.un.org/ru/documents/charter/preamble.shtml>
6. Соціологічне опитування, проведене на базі кафедри історії та світової політики ІСН ОНУ ім. І. І. Мечникова, вересень 2009 р.

Е. А. Данилишина

ИСН ОНУ имени И. И. Мечникова,
к. 37, Французский бул., 24/26, г. Одесса-58, 65058

МОНОКУЛЬТУРНОСТЬ В УСЛОВИЯХ СОВРЕМЕННОЙ ГЛОБАЛИЗАЦИИ: ЯЗЫКОВОЙ АСПЕКТ В УКРАИНЕ

Резюме

В статье рассматривается проблема создания моно- или поликультурных государств в эпоху глобализации, а также взаимоотношение этносов в таких государствах. В частности, автор анализирует социокультурную политику Украины в ее языковом аспекте и старается доказать, что монокультурализм в нашем государстве является препятствием для интеграции в европейское сообщество.

Ключевые слова: глобализация, культура, язык, этнос, межэтническая толерантность, социокультурная политика, интеграция.

K. A. Danilishina

Institute of Social Sciences of Odessa Mechnikov national university,
Frantsuzky blvr., 24/26, Odessa, Ukraine, 65058

MONOLEVEL OF CULTURE IN THE CONDITIONS OF GLOBALIZATION: ASPECT OF LANGUAGE IN UKRAINE

Summary

In the article the problem of creation is examined mono- or the multicultural states in the epoch of globalization, and similarly interrelation of nationalities of of in such states. In particular, an author analyses the social cultural policy of Ukraine in her linguistic aspect and tries to prove that monolevel of culture of in our state is an obstacle for integration in European community.

Key words: globalization, culture, language, nationality, tolerance between nationalities, social cultural policy, integration.